

2018 ve 2024 Maarif Modeline Göre Hazırlanan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Sosyolojik Kavramların Analizi

Analysis of Social Concepts in Social Studies Textbooks Prepared According to 2018 and 2024 Education Model with Sociological Perspective

Çalışma Başvuru Tarihi: 06.11.2024
Çalışma Kabul Tarihi: 25.12.2024
Çalışma Türü: Araştırma Makalesi

Ömer TEMİZKAN*

**Anahtar
Kelimeler:**

*Sosyal Bilgiler,
Sosyoloji, Kavram.*

ÖZET

Bireyleri toplumsal hayata hazırlamak gibi önemli bir işlevi olan sosyal bilgiler dersi, birçok sosyal bilimin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu bilimlerden biri de toplum bilimi olarak tanımlanan sosyolojidir. Sosyal bilgilerin temel öğrenme alanları içerisinde bulunan sosyoloji ile öğrencilerin ilk karşılaşmaları yerlerin başında sosyal bilgiler ders kitapları gelir. Bu anlamda sosyal bilgiler ile sosyoloji arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Araştırmanın amacı bu bağlamda, 2023-2024 ve 2024-2025 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanarak uygulamaya konulmuş olan 5. 6. ve 7. sınıflar sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan sosyolojik kavramların öğrenme alanlarına göre dağılımı ve ilişkiseliklerini incelemektir. Araştırmanın veri kaynaklarını 2024-2025 eğitim öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye yüzyılı maarif modeline göre hazırlanan 5. sınıf ve 2023-2024 eğitim öğretim yılında okutulan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na göre hazırlanan 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Sosyal bilgiler ders kitabındaki metinler veri kaynağı olarak seçilmiş nitel araştırma yöntemi kullanılarak metinler doküman analizi tekniği ile tarama modeline göre incelenmiştir. Anthony Giddens'in 'Sosyoloji' ve Gordon Marshall'ın 'Sosyoloji Sözlüğü' eserleri zemininde sosyal bilgiler ders kitapları tarandıktan sonra, kavramlar tespit edilmiştir. Tespit edilen 32 kavram üzerinden öğrenme alanlarına göre sosyolojik kavramların tablolarla dağılımı gösterilmiştir. Araştırmanın son bölümünde ise elde edilen bulgular yorumlanarak 5. 6. Ve 7. sınıflar sosyal bilgiler ders kitaplarının sosyolojik kavramların kullanımının öğrenme alanlarına göre farklılık gösterdiği, en fazla sosyolojik kavramın "Birey ve Toplum" öğrenme alanında yer aldığı, en az sosyolojik kavramında "İnsanlar Yerler ve Çevreler" öğrenme alanında olduğu görülmüştür. Bulgularda en sık kullanılan sosyolojik kavramlar aile, kültür, toplum ve toplumsal kavramları olduğu görülmüştür.

Keywords:

*Social Studies,
Sociology,
Concept.*

ABSTRACT

The social studies course, which has the important function of preparing individuals for social life, is a combination of many social sciences. One of these sciences is sociology, which is defined as the science of society. Social studies textbooks are one of the first places where students encounter sociology, which is one of the main learning areas of social studies. In this sense, there is an important connection between social studies and sociology. In this context, the aim of this study is to examine the distribution and relationality of sociological concepts in the 5th, 6th and 7th grade social studies textbooks prepared and put into practice by the Ministry of National Education in the 2023-2024 and 2024-2025 academic years. The data sources of the study consist of the 5th grade social studies textbooks prepared by the Ministry of National Education according to the Turkish century education(maarif) model for the 2024-2025 academic year and the 6th and 7th grade social studies textbooks prepared by the Ministry of National Education according to Social Sciences Teaching Program in 2018 for the 2023-2024 academic year. The texts in the social studies textbooks were selected as the data source and the texts were analyzed according to the screening model with document analysis technique using qualitative research method. After scanning the social studies textbooks based on Anthony Giddens' 'Sociology' and Gordon Marshall's 'Dictionary of Sociology', concepts were identified. The distribution of sociological concepts according to the learning areas over the 32 identified concepts was shown in tables. In the last part of the study, the findings were interpreted, and it was seen that the use of sociological concepts in 5th, 6th and 7th grade social studies textbooks differed depending on the learning areas, the most sociological concepts were in the "Individual and Society" learning area, and the least sociological concepts were in the "People, Places and Environments" learning area. The most frequently used sociological concepts in the findings were family, culture, society and social concepts.

* Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, temizkan.o@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7770-6015.

1. GİRİŞ

Bir varlık olarak insan varlığını başkası üzerinden gerçekleştirir. Bunun gerçekleştiği yer ise toplumdur. Toplum bireylerin bir arada yaşamasını sağlayan onların toplamından oluşan ancak onları belirleyen ve muhtevası itibari bireylerin salt bir araya gelmesinden çok daha fazlasıdır. Kültür, hukuk ve normlar aracılığı ile sistemli bir yapı olan toplum, bireyleri de kendi sınırları içinde tutmak için birçok araç kullanmaktadır. Bir taraftan bir arada yaşamının bireyler nezdinde yarattığı sorumluluklar diğer yandan bu sorumlulukların korunup, nesilden nesile aktarılması toplumun doğal akışıdır. Durkheim'in (1895) dışlık ve baskı kavramları ile açıkladığı ve kolektif bilincin bireysel bilinçten büsbütün ayrı bir tür meydana getirmesi olarak ifade ettiği bu durum, geniş bir çerçevede tüm hatları ile sosyoloji tarafından incelenmektedir. Yani toplum bireylerin bir toplamı değil, bileşimidir (Durkheim, 1895). Diğer yandan bireyin içinde bulunduğu toplumsal çevre içinde kalabilmesi için eğitim kurumu başta olmak üzere aile, hukuk, politika, ekonomi gibi toplumsal kurumlar toplumsal alanın sistematik yapısını devam ettirmek için çalışmaktadır.

Bu süreçte esas önemli olan, toplumu daha yakından tanımak, tanımlamak ve elde edilen bilgiler doğrultusunda bireyin topluma uyum sağlamasını desteklemektir. Bu iki aşamalı süreçte, ilk adım toplumu her yönüyle anlamaya ve açıklamaya odaklanan sosyolojiye düşerken; ikinci adım ise sosyolojinin tanımladığı topluma uygun bireyler yetiştirmeyi ve bu yapının sağlıklı bir şekilde devamını amaçlayan sosyal bilgiler dersine düşmektedir. Bu yönüyle bakıldığında bile sosyoloji ile sosyal bilgiler dersi arasındaki güçlü bağ net bir şekilde görülmektedir. Kökeni Antik Çağ'a kadar uzanan, ancak 1838'de Auguste Comte'un adlandırdığı ve sonrasında Durkheim'in bilimler arasında konumlandığı sosyoloji ile, ilk kez 1916 yılında ABD'de öğretilmeye başlanan sosyal bilgiler dersi arasındaki bu ilişki, toplumsal devamlılık ve kolektif bilincin aktarımı açısından büyük önem taşımaktadır.

2. SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ VE SOSYOLOJİK TEMELLERİ

Sosyal Bilgiler kavramı terim, 19. yüzyılın başlarında, ilerleme döneminde, tarih, vatandaşlık(yurttaşlık) bilgisi temelinde siyasi ve toplumsal yapıları anlamak ve bu bilgilere ek olarak ekonomi ve sosyolojiyi de kapsayan köklü bir müfredatı tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Hertzberg, 1981:1). Hertzberg tarafından hazırlanan bu raporda da belirtildiği üzere sosyal bilgiler kavramının kabulündeki en önemli etmenlerin başında dönemin reformist politikalarında sosyal teriminin en popüler sıfatlardan birisi olması geliyordu. Dönemin iklimi içinde ABD'de bu minvalde yürütülen tartışmalar ekonomistler, tarihçiler ve sosyologların baskın olduğu bir ortamda devam ederken John Dewey ve Frank

Ward gibi eğitimi önceleyen düşünceleri bu tartışmaya katan bilim insanlarının katkıları ile sosyal bilgiler dersi 20. yüzyılın başlarına kadar müfredata vatandaşlık bilgisi temelinde bir tarih içeriği ile dahil edilmiştir (Hertzberg, 1981; Lyabarger, 1981). Ancak sonraki dönemlerde toplumsal değişimin en temel dinamiklerinden olan endüstrileşme, kentleşme ve göç süreçlerinin yarattığı yeni durum bu müfredatın yeni toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde sadece tarih temelinde değil, daha interdisipliner bir yapıya sahip olmasını gerektirmiştir. Dönemin değişen toplumsal yapısı ve bu yapıdan doğan sorunlara çözüm getirme amacıyla, 1893 yılında toplanan ve “Onlu Komite” olarak adlandırılan grup, ortaöğretimde yurttaşlık bilinci kazandırmak için sosyal eğitimde tarih odaklı geleneksel bir yaklaşımı benimsemiştir. Ancak 1916 yılında toplanan Sosyal Bilgiler Komitesi yurttaşlık eğitimini çok daha farklı bir perspektiften ele almış ve sosyal eğitimi, sosyal bilgiler bağlamında tanımlayarak yurttaşlık eğitimini yeniden yapılandırmıştır (Aktan & Saylan, 2013). Nitekim sosyal bilgilerin ABD ve Türkiye’de ortaya çıkış süreci göz önünde bulundurulduğunda, özünde demokratik değerleri benimsemiş bir vatandaş profili oluşturulmasının hedeflendiği görülmektedir (Cantürk,2022). Bu noktada sosyolojinin bir sosyal bilim olarak sosyal bilgiler dersi içeriğine yoğun bir kavramsal destek sunduğu açıktır.

Sosyal bilgiler dersi Türkiye’de 1968 yılında ilkokullarda yer almıştır. Sosyal bilgiler dersi, ilkokullardan sonra 1975 yılından ise ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır. 1985 yılından dersin ismi değiştirilerek ortaokullarda bu dersler Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi olmak üzere üç ders olarak okutulmuştur. 1998 yılında uygulamaya konan yeni müfredat programıyla 4, 5, 6 ve 7. sınıflarda tekrar sosyal bilgiler dersi olarak okutulmaya devam edilmiştir. (Demirkaya, 2017; Çıydem ve Kaymakçı. 2021). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ülkemizde son yıllarda 2005 yılında geliştirilen ve uygulamaya konulan sosyal bilgiler dersi öğretim programından sonra 2017, 2018 ve son olarak Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli olarak 2024 yılında geliştirilip uygulanmaya başlamıştır (Kalaycı ve Baysal, 2020). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda (MEB, 2023) Sosyal bilgiler dersinin temel amacı, demokratik değerleri donatılmış vatandaşlar olarak öğrencilerin, kendi içinde yaşadığı topluma uyum sağlamalarını ve öğrencilere bu bilgi birikimini yaşama geçirilebilecek donanımlar kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çeşitli alanlarla ilgili sosyal bilgi ve becerilere yer verilmektedir (Kaya, 2018). Diğer bir deyişle toplumsal uyum için ihtiyaç duyulan alanlar açmak sosyal bilgiler dersinin hedeflerinden birisidir.

Sosyal bilgiler için birbirinden farklı tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Bu yapılan tanımların fazla olmasının sosyal bilgiler dersinin oluşturan bilimlerin çeşitliliğinden

kaynaklanmaktadır. Sosyal bilgiler dersi içerik olarak insanı, toplumu ve çevreyi ele almaktadır. Öğrencilerin sosyal hayatla ilgili bilgi ve deneyim kazanmalarına yardımcı olan ve bununla birlikte bireylerin, sahip oldukları fikirlerinin ve değerlerinin farkına varmalarına da katkı sağlayan bir ders niteliğindedir (Kabapınar, 2016). Demir ve Özyurt (2021), sosyal bilgiler dersini öğrencilerin aile, okul, meslek yaşantısında etkili ve başarılı olabilmesi için birtakım beceriler kazanmasını hedefleyen ve öğrencileri topluma uyumlu birer birey olarak hazırlayan bir süreç olarak görürken, Öztürk (2009), farklılaşan dünya koşullarında topluma aktif bireyler kazandırmak için sosyal bilim disiplinleri tarafından üretilen bilgileri kaynaştırarak kullanan bir ders olarak belirtmiştir. Bir başka tanımda ise, öğrencilere, yaşadığı toplumsal çevreyi, geçmişini, bugününü ve geleceğini tanımasına ve analiz etmesine yardımcı olan bir ders olarak ele alınmıştır (Çengelci, 2013). Sosyal bilimlerden müteşekkil bir içeriğe sahip sosyal bilgiler dersi, toplum içerikli bir ders olması ve değerleri kazandırması açısından önemli bir yere sahiptir (Kan, 2010). Bu yüzden içerisinde birçok sosyal bilimin yer aldığı bir yapıdan oluşur. Sosyal bilgilerin temelinde insan ve insanların oluşturduğu toplum vardır. Sosyal bilgileri oluşturan disiplinlerin katkısıyla sosyal bilgiler dersi toplumsal ödev ve sorumluluklarını kavrayan, toplumu için emek harcayan, girişimci, çağdaş, geçmişin ve bugünün gerekliliklerini tanımış ve bu odakta çalışmalar yürüten bireyler yetiştirmeyi hedefler. (Görçam ve Kılıçoğlu, 2024). Sosyal bilgileri ifade etmek için sosyoloji, coğrafya ya da tarih gibi net bir tanım yapmak zordur; çünkü sosyal bilgiler disiplinlerarası bir alanda durmaktadır (Doğanay, 2002). Ancak sosyal bilgiler dersi, tüm bunların ötesinde insanları ve toplum yaşamını konu alır. İçeriğine katkı sağlayan her bir disiplin özelinde odaklandığı konular olsa da nihayetinde bilginin kümülatif özelliğini kazandığı ve kullanıldığı alanın toplum olması sebebiyle, sosyal bilgiler dersi ‘sosyal meseleler bütünü’ olarak erken yaşta bireyleri topluma hazırlar. Yani bizi ve bizim dışımızdakileri daha iyi anlamamızı sağlamak için rehberlik yapar ve alan yaratır.

Sosyal bilgiler dersi; sorumlulukların bilincinde, vatandaşlık görevlerini anlayan ve yerine getiren, toplumsal gruplarda sağlıklı bir şekilde yer alan vatandaşlar yetiştirmeyi görev edinmektedir (Bektaş, 2019). Bu bağlamda Sosyal bilimler, ilköğretim kademesinde disiplinlerarası ve bütünleştirilmiş bir formel eğitim programı olarak ‘sosyal bilgiler’ şeklinde ele alınmaktadır. Sosyal bilgiler dersi içeriği, sosyal bilimler temel alınarak oluşturulduğundan kavramlar açısından oldukça zengindir. Dolayısıyla sosyal bilgiler derslerinde öğrenciler tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji, sosyoloji vb. ile ilgili birçok kavramla karşılaşmaktadır. (Tokcan, 2015). Burada

sosyolojiyi öne çıkaran ise sosyal bilgiler dersi içerisinde yer alan konuların üretimini sağlayacak araçların ve bireylerin toplumsallığıdır. Bu anlamda, sosyal bilgilerin sosyolojiden kopuk ve bağımsız olması diğer disiplinlerden alınan bilgileri de eksik bırakacaktır.

Sosyal bilgilerin yukarıda açıkladığımız durumuna karşın, inceleme nesnesi toplum olan sosyoloji, bir bilim olarak 19. yüzyılda tanımlanmaya başlandı. Öncesinde düşünürlerin topluma ilişkin görüşleri vardı ancak sistematik bir bilim çerçevesi içinde değillerdi. Bu nedenle sosyolojinin, Avrupa'nın buhranlı zamanlarında ortaya çıkmış ve bu buhranın toplumda yarattığı problemlere çözüm arayış alanı olarak ortaya çıktığını, dolayısıyla sosyal bilgilerin inşasında da mütenasip bir sürecin işletildiğini söyleyebiliriz. Sosyolojinin Türkiye'ye gelmesinde de benzer bir durum söz konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yaşadığı buhranın aşılmasında sosyoloji "Osmanlı nasıl kurtulur?" sorusunun cevabı için bir dayanak noktası olarak görülmüştür. Toplumsal değişimin ve bu değişim sürecinin yarattığı sorunların tüm zamanlarda farklılıklarla geçerli olduğu bir ön kabuldür. Dolayısıyla günümüzde artık devasa birikimli bir topluma -toplumun sadece klasik görünümüne değil-, yaşadığı bütün etkilere ve geleceğe yönelik toplumsal projeksiyonlara sosyoloji aracılığı ile temas etmekteyiz. Sosyal bilimler arasında kapsamı ve içeriği itibarıyla diğer bütün sosyal bilimlerle etkileşimli olan sosyoloji bu çalışmanın odağında, eğitim sisteminin icra alanlarından birisi olan sosyal bilgiler dersi ile de yakından ilişkilidir. Sosyal bilgiler dersi, öğrenme alanları öğrenciye aktarılmak üzere hazırlanan bilgileri sosyoloji, tarih, coğrafya, psikoloji, felsefe gibi sosyal bilimlerden almaktadır. Sosyal bilgiler dersi bu bilimlerin eğitim sürecinde araçsal bir şekilde kullanılarak devletin vatandaşını, toplumun üyelerini yaratma noktasında yer almaktadır.

İlk dönemlerinde sosyoloji toplumsal dünyanın ampirik incelenmesi iken, 2000'li yıllarda insan dünyası hakkında bir düşünme biçimi ve bir tür bilinç formu olarak görmekteyiz (Kızılcıkelik, 2008; Bauman, 2015; Berger, 2018). Sosyoloji, bireylerin yaşadıkları toplumsal bağlamdan bağımsız olarak ele alınamayacağını öne sürer. Daha indirgenmiş bir açıklama ve sosyal bilgiler eğitimi ile teması noktasında sosyoloji, toplumun farklı parçaları arasındaki iç bağımlılığı vurgular ve yaptığı genellemelerle spesifik olayların ötesine geçer. Sosyoloji, toplumların nasıl oluştuklarını sorarak başlar ve toplumsal yaşamı sorgular. Toplumsal deneyimlerimizi anlamaya çalışan entelektüel bir disiplin olma iddiasındadır (Bozkurt, 2011). Sosyal Bilgiler eğitimi de sosyolojinin temel odağı olan toplum ve toplumsallıktan hareketle var olmaktadır. Bu bakımdan sosyal bilgiler dersi, sosyoloji ile kaçınılmaz bir şekilde iç içe olmak zorunda olan bir derstir (Duran, 2013).

Sosyal bilgiler eğitimi, birçok sosyal bilim disiplinini kapsayan bir çalışma alanı olup, bu alanlara ait bazı kavramların öğrencilere kazandırılmasını amaçlar. Sosyal bilgiler dersinde ise günümüzde birçok eğitim yaklaşımından disiplinlerarası öğretim benimsenmiştir (Tay ve Öcal, 2008). Bu disiplinlerden biri de sosyolojidir. Daha önce de bahsettiğimiz tanımlara bir çerçeve olarak sosyoloji, insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelemesi olduğunu vurgulayabiliriz (Giddens, 2000).

Sosyolojinin kişi, kurum ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalı olması, eğitimde istendik davranışların belirleyicilerinden birinin de toplum olmasını sağlamıştır (Sönmez, 2001). Toplumda sosyalleşme sağlayan aile, okul ve sosyal çevre bizim yaşamımızı şekillendirir. Aile, içinde bulunduğumuz ilk kurum ve gruptur. Eğitim, ailede başlar ve yanına okulu da katarak hayat boyu devam eder. Çocuk, anadilini, günlük ihtiyaçlarını karşılamayı, kendini yönetmeyi ve sosyal çevresi hakkında temel bilgileri aile içinde öğrenir; toplumun bir üyesi olarak görev ve sorumluluklarını burada kazanır. Aileden sonra çocuğu topluma hazırlayan, eğiten ve sosyalleştiren ikinci kurum ise okuldur. Okul, ailede verilen eğitimin aksine, belirli bir sistem içinde, örgütlü, kontrollü ve bilimsel bir eğitim sunar (Ayhan, 2021). Böylece birey yaşam alanında kullanacağı sermaye biçimlerinden kültürel sermayesini inşa eder ve bu sermayeler çevresinde kendini gerçekleştirir.

Sosyal Bilgiler eğitimi de birçok bilim alanını içerisinde barındıran bir çalışma alanı olup, bu disiplinlerin ürettikleri bilgilerin kendine özgü bir metodoloji çerçevesinde öğrenciye kazandırılmasını temel alır. Sosyoloji de sosyal bilgiler eğitimine bilgi içeriği sağlayan bu disiplinlerin başında gelmektedir. Yani sosyoloji, toplumu ve toplumsal sorunları incelemesinden dolayı sosyal bilgiler eğitimin beslediği en temel disiplinlerinden birisi konumundadır. Öğrenciler sosyal bilgiler dersinde toplumsal yapıya ve toplumun özelliklerine ilişkin verileri alıp bunları içselleştirmekte ve böylece toplumla daha barışık bireyler haline gelmektedirler (Keçe ve Merey, 2011). Çünkü toplumsallaşma doğal bir süreç olarak devam etse bile eğitim bu sürecin vazgeçilmez bir parçası olup, bağ kurmaya yönelik bilincin oluşturulmasında önemli bir etkidir.

İlkokul programları içinde yer alan derslerde, toplumun değerlerinin aktarımının yanı sıra toplumu değiştirmekle de doğrudan ilişkilendirilebilecek derslerden biri kuşkusuz içeriği ve kullandığı yöntemlerle sosyal bilgiler dersidir. Sosyal bilgiler dersi sosyoloji ile iç içe olan bir derstir (Selanik Ay vd., 2015). Özellikle yapılandırmacı eğitim modeliyle hazırlanan programların ardından, tarih ve coğrafya konularının dahi sosyolojik bir bakış açısıyla, sosyolojik içerik ve yöntemler kullanılarak verilmeye başlandığı gözlemlenmektedir. Bu

doğrultuda sosyolojinin sosyal bilgiler dersindeki rolünün daha da önem kazandığı söylenebilir (Duran, 2013).

3. SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA SOSYOLOJİK KAVRAMLARIN KULLANIMI

Sosyolojinin temel prensip ve problemlerinin vatandaşlık eğitimindeki rolü göz önünde bulundurulduğunda, bu disiplinin sosyal bilgiler için önemi barizdir. Başka bir deyişle toplumsallaşan bir varlık olan insanın ait olduğu toplumla uyumlanmasında sosyal bilgilerin, sosyal bilgiler için ise sosyolojinin hayati olduğu aşikardır. Sosyal bilgiler öğretim programlarına bakıldığında sosyolojinin inceleyip hakkında bilgi ürettiği birçok kavram ve durumun bu programda yer aldığı görülmektedir (Selanik Ay vd., 2015). Toplum, sosyal hayat, toplumsal değişme, aile, değer, kültür, teknoloji, küreselleşme ve daha birçok kavram bu minvalde sosyal bilgiler ders kitaplarında yer almaktadır. Sosyoloji de sosyal hayatımızda var olan sosyal gerçekleri, insanların meydana getirdiği grupları, grupların davranışlarını, sosyal kurumları ve toplumsal çevrenin düşüncelerimizi, duygularımızı, davranışlarımızı nasıl etkilediğini inceleyen bir bilim dalı (İçli, 2005) olarak sosyal bilgiler ders kitabı içeriklerinin oluşturulmasında bilimsel ve epistemolojik bir kaynak konumundadır.

Belli bir akışı takip eden sosyal bilgiler dersi müfredatı öğrenme alanları şeklinde yapılandırılmıştır. Bu yapılandırmaya göre takip edilen akış her bir alanın bir sonraki alanda öğrenilecek konu ve kavramın alt yapısını oluşturmak üzere tasarlanmıştır. Öğrenme Alanları, birbiri ile ilişkili bilgi, beceri ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden disiplinler arası bir yapıdır. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı aşağıda sıralanan yedi öğrenme alanı çerçevesinde yapılandırılmıştır (MEB, 2023).

Tablo 1. Sosyal bilgiler öğretim programında (2023) yer alan öğrenme alanlarının konular ve disiplinlere göre dağılımı

Öğrenme Alanları	Temel Konular ve Disiplinler
1. Birey ve Toplum	Temel olarak “ben” ve “biz” olma süreçlerini içeren bu öğrenme alanında sosyal bilimlerden psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikolojiye odaklanılmakla birlikte disiplinler arası bir yaklaşım da benimsenmiştir. Buna göre öğrenciler, “ben” ve “biz” olma süreçlerini etkileyen mekânsal, tarihi ve kültürel faktörleri de değerlendirme imkânı bulacaklardır (MEB, 2023).
2. Kültür ve Miras	Temelde tarih odaklı olan bu öğrenme alanı kültür ve kültürel mirası ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. Türk kültürünü oluşturan temel öğelerden hareketle kültürün korunması ve geliştirilmesini sağlayacak bir milli bilincin oluşturulmasını amaçlamaktadır (MEB,2023). Tarih, sosyoloji, siyaset bilimi alanlarından faydalanılmıştır
3. İnsanlar Yerler ve Çevreler	İnsan yaşamı için gerekli mekânsal temel bilgi, beceri ve değerleri öğrencilere kazandırmayı amaçlayan bu öğrenme alanı, temelde coğrafya odaklıdır. Öğrencilere araştırma, çevre okuryazarlığı, değişim ve sürekliliği algılama, gözlem, harita okuryazarlığı ve mekânı algılama becerilerinin kazandırılması hedeflenmiştir (MEB,2023). Burada vurgulanan mekân, çevre, değişim ve süreklilik konuları sosyolojik bir çerçevede ele alma ve güncel sosyolojik tartışmalarda incelenen konulardandır.
4. Bilim, Teknoloji ve Toplum	Yenilikçi, eleştirel ve bilimsel düşüncenin bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin temeli olduğunu; bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgiye ulaşmada teknolojiyi kullanma becerisi edinmeleri beklenmektedir. Öte yandan, teknolojilerin günlük hayatla ne derecede ilişkili olduğunu öğrenirken bazı teknolojik ürünlerin doğaya verdiği zararları tartışır (MEB,2023). Teknolojik ilerleme ve toplumsal değişme arasındaki ilişki,

	toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu öğrenme alanında yer alan kavramların arka planında çalışan kavramsal haritanın sosyolojik yönü oldukça kayda değerdir.
5. Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Öğrencilerin girişimci ve bilinçli tüketici becerilerinin geliştirilmesi oluşturur. “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, ekonomiyle ilgili konuların tipik temasıdır. Öğrenciler üretim, dağıtım ve tüketim ile ilgili temel kavramları öğrenir. (MEB,2023). Daha çok ekonomi bilimi ile ilişkili olsa da toplumsal yapının açıklanmasında oldukça kilit kavramlardır.
6. Etkin Vatandaşlık	Öğrencilerin, grup, kurum ve sosyal örgütlerin nasıl oluştuğunu; onları etkileyen ve kontrol eden mekanizmaları, bunların bireyleri ve kültürü nasıl etkileyip kontrol ettiklerini ve varlıklarını nasıl sürdürüp değiştirdiklerini bilmesi önemlidir. Bu öğrenme alanı sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk çerçevesinde etkin vatandaşlık kavramına odaklanmaktadır (MEB,2023).
7. Küresel Bağlantılar	Günümüzde inançlar, fikirler, insanlar, sermaye, bilgi, teknoloji, kültürel ve siyasi sınırları aşarak küresel boyutta hareket hâlinindedir. Gelişen dünyanın gündemini takip eden, karşılaştığı sorunlara çözüm üretebilen etkin ve sorumlu Türk vatandaşları yetiştirmek amaçlanmaktadır (MEB,2023). Bilindiği üzere son yüzyılın süreçlerinden birisi olan küreselleşme sosyolojik bir gündemin ana başlıklarından birisidir.

Yukarıda verilen Tablo.1, 2023 yılında MEB tarafından yayınlanan sosyal bilgiler öğretim programına göre öğrenme alanı içeriklerini göstermektedir. Öğrenme alanlarında yer alan kavramlara göre hangi bilimsel disiplinlerle örtüştüğü de tabloda verilmiştir. Sadece öğrenme alanı açıklamalarına bakıldığında sosyolojinin etki ve katkısının yoğunluğu bariz bir şekilde gözlenmektedir.

Tablo 2. Türkiye yüzyılı maarif modeline göre sosyal bilgiler öğretim programında (2024) yer alan öğrenme alanlarının konular ve disiplinlere göre dağılımı

Öğrenme Alanları	Temel Konular ve Disiplinler
1. Birlikte Yaşamak	Bu öğrenme alanında öğrencilerin aile ve yakın çevresindeki gruplara, bu gruplardaki rollerine, bu rollere ait hak ve sorumluluklarına, farklı kültürlerle ait özelliklere, bu özelliklere saygı duymanın toplumsal birlik açısından önemine, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerine katkı sağlamanın toplumsal birliği sürdürmeye etkisine yönelik bilgi ve beceriler kazanması amaçlanmaktadır (MEB, 2024). Psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji bu öğrenme alanının etkin disiplinlerindedir.
2. Evimiz Dünya	Bu öğrenme alanında öğrencilerin yaşadıkları ilin göreceli konum özellikleri, yaşadıkları ilde doğal ve beşeri çevredeki değişimler, yaşadıkları ilde meydana gelebilecek afetlerin etkilerini azaltmaya yönelik yapılması gerekenler ve ülkemize kara sınırı olan komşu devletlerin temel özellikleri ile ilgili bilgi ve beceriler kazanmaları amaçlanmaktadır. (MEB,2024). Coğrafya başta olmak üzere, toplumsal çerçeve dahilinde bahsedilen başlıklar bu öğrenme alanında farklı sosyal bilim disiplinlerinden edinilen bilgilerle oluşturulmuştur.
3. Ortak Mirasımız	Bu öğrenme alanında öğrencilerin ortak miras öğeleri ve ortak mirasın korunmasının önemi, Anadolu'nun ilk yerleşim yerlerindeki sosyal hayat, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin ortak mirasa katkıları ile ilgili bilgi ve beceriler kazanmaları amaçlanmaktadır. (MEB,2024). Bu öğrenme alanında yer alan kavramlar tarih ve sosyoloji disiplinleri ile ilişkilidir.
4. Yaşayan Demokrasimiz	Bu öğrenme alanında öğrencilerin demokrasi ve cumhuriyetin temel niteliklerine, demokrasi ve cumhuriyet kavramı arasındaki ilişkiye, etkin bir vatandaşın özelliklerine, temel hak ve sorumlulukların önemine, toplumsal hayatta karşılaşılabilecek sorunların çözümü için başvurulabilecek kurumlara ilişkin bilgi ve beceriler kazanmaları amaçlanmaktadır. (MEB,2024). Felsefe, siyaset bilimi ve sosyolojinin temel kavramlarından olan demokrasi, temel hak ve sorumluluklar bu öğrenme alanı içinde yer almaktadır.
5. Hayatımızdaki Ekonomi	Bu öğrenme alanında öğrencilerin kaynakları verimli kullanmanın doğa ve insanlar üzerindeki etkilerine, bütçe planlamanın önemine, yaşadığı ildeki ekonomik faaliyetlere ilişkin bilgi ve beceriler kazanmaları amaçlanmaktadır (MEB,2024). Daha çok ekonomi bilimi ile ilişkili olsa da toplumsal yapının açıklanmasında oldukça kilit kavramlardır.
6. Teknoloji ve Sosyal Bilimler	Bu öğrenme alanında öğrencilere teknolojik ürünlerin bilinçli kullanımının önemi ile buluşlar ve teknolojik ürünlerin toplum hayatına etkilerine ilişkin bilgi ve becerilerin kazandırılması amaçlanmaktadır (MEB,2024). Bu öğrenme alanı sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk çerçevesinde etkin vatandaşlık kavramına odaklanmaktadır.

Tablo.2’de ise 2024 yılında ilan edilen ve kademeli olarak geçilen Türkiye yüzyılı maarif modeline göre sosyal bilgiler dersi 5. sınıf ders kitabında yer alan öğrenme alanlarını göstermektedir. Öğrenme alanlarının adı tamamı ile değişmiş ve içeriklerde de kısmi

değişiklikler yapıldığı gözlemlenmiştir. Öğrenme alanı sayısı altıya düşmüştür. Ancak burada da sosyolojik bir imgelemin takip edildiği görülmektedir.

Sosyolojinin konusunu oluşturan toplum, toplumsal yapı ve değişme gibi kavramların (İçli, 2005; Giddens, 2020, Ritzer, 2013), sosyal bilgiler eğitimi öğrenme alanlarının ana temalarını oluşturması, sosyoloji ile sosyal bilgiler eğitimi arasındaki ilişkiyi ortaya koyma açısından önemlidir (Yıldız ve Koçoğlu, 2015). Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü gibi öğrenme alanları doğrudan sosyoloji ile ilintili konuları içermektedir. Sosyoloji bu bağlamda sosyal bilgilerin hem amaçlarına hem de sürecine yönelik bilginin üretildiği bir disiplin olarak sadece eğitim alanında değil özel de sosyal bilgiler eğitimi alanında da başatır.

Aşağıdaki tablo Giddens'ın 'Sosyoloji' adlı kitabı referans alınarak, kitap içindeki bölümler ve yazar tarafında verilen kavramlar kullanılarak oluşturulmuştur. Sosyolojinin geniş bir çalışma alanı olduğu için kullanılan kategoriler ve kodların çoğaltılması mümkündür ancak bu çalışmada sosyal bilgiler öğretim programında açıklanan öğrenme alanlarına ilişkin olarak sınırlandırılmıştır.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan sosyolojik kavramlara ilişkin kategoriler ve kodlar

Kategori	Kodlar
Sosyoloji ve Bilim	Bilim, Sosyoloji, Sosyolog
Kültür ve Toplum Toplumsallaşma Aile ve Evlilik	Gelenek, Kültür, Kültürel kimlik, Toplum Toplumsallaşma, Toplumsal rol, Toplumsal Değerler Aile, Akrabalık, Evlilik
Toplumsal Cinsiyet ve Suç	Cinsiyet ayrımcılığı, Suç
Etnik Durum	Etnik yapı, Irkçılık, Önyargı
Sınıf ve Tabakalaşma	Grup, Halk, Kalabalık, Sınıf, Yoksulluk
İş ve Ekonomik Yaşam	Emek, İş bölümü, İşsizlik, Sanayileşme
Kitle İletişim Araçları ve Popüler Kültür	Kamuoyu, Kitle iletişim araçları, Popüler kültür
Kentleşme ve Sosyal Hareketlilik	Kentleşme, Göç
Küresel Değişim Toplumsal Örgütler	Küreselleşme, Toplumsal değişim, Toplumsal etkileşim Dernek, Kurum, Sendika Sivil toplum kuruluşları
Devrim ve Toplumsal hareketler	Devrim, Toplumsal hareket

Tablo 3'te; sosyoloji ve bilim kategorisinde, "bilim," "sosyoloji" ve "sosyolog" kavramları bir arada ele alınmıştır. Kültür ve toplum kategorisinde, "gelenek," "kültür," "kültürel kimlik" ve "toplum" kavramları birlikte değerlendirilmiştir. Toplumsallaşma kategorisinde, "toplumsallaşma," "toplumsal rol" ve "toplumsal değerler" kavramları bir arada incelenmiştir. Aile ve evlilik kategorisinde, "aile," "akrabalık" ve "evlilik" kavramları yer almıştır. Toplumsal cinsiyet ve suç kategorisinde, "suç" ve "cinsiyet ayrımcılığı" kavramları birlikte ele alınmıştır. Etnik durum kategorisinde, "etnik yapı," "ırkçılık" ve "önyargı" kavramları bir

arada sunulmuştur. Sınıf ve tabakalaşma kategorisinde, "grup," "halk," "kalabalık" ve "sınıf" kavramları bir arada ele alınmıştır. İş ve ekonomik yaşam kategorisinde, "emek," "iş bölümü," "işsizlik," "sanayileşme" ve "yoksulluk" kavramları bir arada değerlendirilmiştir. Kitle iletişim araçları ve popüler kültür kategorisinde, "kamuoyu," "kitle iletişim araçları" ve "popüler kültür" kavramları bir arada sunulmuştur. Kentleşme ve sosyal hareketlilik kategorisinde, "göç" ve "kentleşme" kavramları bir arada ele alınmıştır. Küresel değişim kategorisinde, "küreselleşme," "toplumsal değişim" ve "toplumsal etkileşim" kavramları bir arada incelenmiştir. Toplumsal örgütler kategorisinde, "dernek," "kurum," "sendika" ve "sivil toplum kuruluşları" kavramları bir arada sunulmuştur. Devrim ve toplumsal hareket kategorisinde ise, "devrim" ve "toplumsal hareket" kavramları bir arada değerlendirilmiştir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan sosyolojik kavramlar belirlenerek, 2018 ve 2024 yılı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan öğrenme alanlarına göre dağılımının tespit edilmesi ve sosyal bilgiler ile sosyoloji arasındaki ilişkinin ders kitaplarına yansımaları açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi benimsenerek tasarlanmış ve veriler doküman incelemesi tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Doküman incelemesi, incelenen olay ve olgulara ilişkin bilgi içeren yazılı materyallerin sistematik ve dikkatli bir şekilde analiz edilmesini ifade eder (Bowen, 2009; Wach, 2013; Yıldırım ve Şimsek, 2021). Aynı zamanda, doküman incelemesi birincil veya ikincil kaynaklardan elde edilen belgelerin toplanması, gözden geçirilmesi ve analiz edilmesi sürecini de kapsamaktadır (Özkan, 2020). Bu çalışmada da sosyal bilgiler ders kitaplarının belli kavram setlerini nasıl ele aldıkları incelendiği için bu yöntem tercih edilmiştir.

4.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Yapılandırmacı öğretimi temel alarak oluşturulan 2018 Sosyal bilgiler programı çerçevesinde 2023-2024 eğitim ve öğretim yılında 5-6-7. sınıflarda okutulan ders kitaplarında geçen sosyolojik kavramlar listesi oluşturulmuştur. Bu kavramlar belirlenirken Anthony Giddens'e ait Sosyoloji (2000) kitabı ve Gordon Marshall tarafından hazırlanan Sosyoloji Sözlüğü (1999) temel alınarak bu kavramlar belirlenmiştir. Listede yer alan kavramlar sosyal bilgiler ders kitapları taranarak sosyoloji ile doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan 34 kavrama yer

verilmiştir. Bu araştırmanın dokümanlarını Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2023-2024 eğitim öğretim yılı için hazırlanan ve uygulamaya konan MEB Yayınları tarafından basılan Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulları 5. 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır.

İncelenen kitaplar, Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan 2024 yılı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ile Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2024-2025 eğitim-öğretim yılı için Talim ve Terbiye Kurulunun 17.07.2024 tarih ve 110460159 sayılı yazısı ile eğitim aracı (ders kitabı) olarak kabul edilmiş olan 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 6. sınıf düzeyinde uygulanmak üzere 18 Nisan 2019 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulunun 8 sayılı kararıyla yayınlanan MEB Yayınları ilkokul 6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ve 7. sınıf düzeyinde uygulanmak üzere Talim ve Terbiye Kurulunun 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilen 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarıdır.

Tablo 4. İncelenen Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Bilgiler

Kitabın Adı	Kitabın Yayınevi	Kitabın Yazarı
Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı (2024)	MEB Yayınları	C. Gökhan Ol, Faruk Gökalp Yılmaz, Hilal Demirezer Vd.
Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı (2023)	MEB Yayınları	Fatih Kaplan, Hayriye Kuru, Cengiz Yıldırım, Mukaddes Yılmaz
Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı (2023)	MEB Yayınları	Öznur Açıl, Hülya Güvenç, Ayşegül Hayta, Sezcan Kılıç

Bu çalışmada eğitim bilişim ağı üzerinden 5, 6. ve 7 sınıflara ait sosyal bilgiler ders kitaplarına ulaşılmıştır. Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında geçen sosyolojik kavramlar tespit edilerek bir liste oluşturulmuştur. Listede yer alan sosyolojik kavramların belirlenmesi için ders kitapları taranarak sistematik analiz yapısı oluşturulmuştur. Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında geçen konu metinleri, etkinlikler, görseller ve genel ağ haberleri doküman analizi yöntemiyle sosyolojik kavramlar bakımından incelenmiştir. Elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin düzenli ve yorumlanmış bir biçimde metinde işlenebilmesi için betimsel analiz uygulanmıştır. Betimsel analiz yapılmasının amacı, elde edilen bulguları düzenli ve araştırmacı tarafından yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Betimsel analiz için Yıldırım ve Şimşek (2013) tarafından oluşturulan bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması adımları takip edilmiştir.

4.4. Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırmada ders kitapları incelenerek sosyolojik kavramlar kodlanmıştır. Sonrasında kodlamalarla ilgili olarak iki farklı uzmandan görüş alınmıştır. Oluşturulan değerlendirme

formu üzerinden yapılan değerlendirmede uzmanlar arasındaki uyum %98 olarak çıkmıştır. Uzman değerlendirmesinde; ortak sonuçlar, ortak sonuçlar ve ortak olmayan sonuçların toplamına bölünüp, yüzle çarpılması sonucu güvenilirlik oranı tespit edilir (Miles ve Huberman, 1994). Verilerin incelenmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analize göre, araştırmada elde edilen veriler önceden belirlenmiş olan temaların durumuna göre özetlenir ve yorumlanır. Toplanan bilgiler, önce sistematik ve açık bir biçimde tasvir edilir. Sonrasında ortaya çıkan bu tanımlamalar açıklanır ve yorumlanır, sebep-sonuç ilişkisine göre incelenir ve sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Sosyolojik kavramlarla ilgili görülen temel analiz birimlerinden kodlar elde edilmiştir. Kodlarda kavramların birbiriyle ilişki durumuna bakılarak uzman görüşü çerçevesinde kategorilerdeki kavramların yeri belirlenmiştir. Bu kategoriler oluşturulurken Anthony Giddens tarafından hazırlanan Sosyoloji adlı kitap referans alınarak, kitap içindeki bölümler ve yazar tarafında verilen kavramlar kullanılarak oluşturulmuştur. Sosyolojinin geniş bir çalışma alanı olduğu için kullanılan kategoriler ve kodların çoğaltılması mümkündür. Bu çalışma kapsamında 13 kategori oluşturulmuştur. Kategorilere ayrılan sosyolojik kavramların ortaokul sosyal bilgiler ders kitapları öğrenme alanlarına göre dağılım listeleri yapılmıştır. Sosyolojik Kavramlar ve Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre anlamları çıkarılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde, öğrencilerde tam öğrenmeyi gerçekleştirebilecek zengin öğrenme ortamları oluşturulamadığı için, ders kitapları temel kaynak olarak biraz daha öne çıkmaktadır (Önal ve Kaya, 2006). Bu araştırma, 5. 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde okutulan ders kitaplarının sosyolojik kavramlarla öğrenme alanı arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından bu bağlamda önem arz etmektedir.

5. BULGULAR

Kavramları öğrenme küçük yaşlarda başlayarak okulda artarak devam eden bir süreçtir. Sosyal Bilgiler dersinde bu anlamda pek çok kavram öğrendiğimiz hayatla iç içe olan bir derstir. Sosyal bilgiler dersinde öğrendiğimiz kavramlarda yaşamımızın her anında kullanabileceğimiz kavramlardan oluşur. Bu kavramları ders kitaplarından doğru bir şekilde öğrenmek önemlidir. Bu bağlamda, kavramlar öğrenilmeden başka bir öğrenme alanına geçilmesi yeni bilgilerin öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Sosyolojik kavramların da ders kitaplarında sıkça yer alarak bireyin toplumsallaşmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Öğrencilerin bu özelliklere sahip bireyler olarak gelişebilmeleri için öncelikle okullarda temel kavramları öğrenmeleri ve bu kavramları günlük yaşamlarına aktarabilmeleri gerekmektedir (Karakuş, 2020). Bunun da en iyi yolu sosyal bilgiler dersinde öğrencilere

kavram öğretiminden geçmektedir (Özkan, 2019). Sosyal bilgiler öğretim programında kavram öğretimi önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle kavram öğretiminde sınıflamalar ve farklı kavram öğretimi yaklaşımları dikkate alınmalıdır. Anlam karmaşası, kavram karmaşası ve kavram yanlışlarının giderilmesine yardımcı olunmalıdır (MEB, 2023). Sosyal bilgiler eğitimi farklı disiplinleri içerisinde barındıran bir çalışma alanıdır. Sosyal bilgiler eğitiminde ise bu disiplinlerle ilgili bazı etkinliklerin öğrencilere kazandırılması hedeflenmektedir. Bu disiplinlerden birisi de sosyolojidir. Dolayısıyla sosyoloji ile sosyal bilgilerin iç içe geçmiş disiplinlerdir ve aynı zamanda aralarındaki ilişki oldukça yüksek yoğunluktadır (Duran, 2013).

İçeriği ve kullandığı yöntemlerle sosyal bilgiler dersi, bireye toplumsal değerleri aktarmanın yanı sıra toplumu doğrudan değiştirme potansiyeli taşıyan derslerden biridir. Bu açıdan bakıldığında, sosyal bilgiler dersi ve sosyoloji iç içe geçmiş durumdadır. Özellikle yapılandırmacı yaklaşımın benimsenmesiyle, coğrafya ve tarih gibi konular sosyolojik bakış açısı, yöntemler ve içeriklerle ele alınmaya başlanmıştır. Toplumu ve toplumsal sorunları inceleyen sosyoloji, bu nedenle sosyal bilgiler eğitiminin en temel alt disiplinlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Öğrenciler sosyal bilgiler dersinde toplumsal yapıya ve toplumun özelliklerine ilişkin verileri alıp bunları içselleştirmekte ve böylece toplumla daha barışık bireyler haline gelmektedirler (Keçe ve Merey, 2011).

Yukarıda verdiğimiz açıklamalar bağlamında sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan sosyoloji ile ilişkili kavramlar aşağıdaki Tablo.4'te gösterilmiştir. Bu kavramların tamamı sosyal bilgiler dersinin temel hedeflerinden olan etkin ve iyi vatandaşlık bilgisini sağlamak üzere öğrencilerde gerekli alt yapının ve bilincin oluşturulmasında anahtar kavramlardır.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan sosyolojik kavramlar ait kategori tablosu

Kavramlar			
1.	Aile	18	Kitle iletişim aracı
2.	Akrabalık	19.	Kurum
3.	Cinsiyet ayrımcılığı	20.	Kültür/Popüler kültür
4.	Değer	21.	Kentleşme
5.	Değişim	22.	Küreselleşme
6.	Dernek	23.	Popüler kültür
7.	Devrim	24.	Rol
8.	Emek	25.	Sanayileşme
9.	Etkileşim(sosyal)	26.	Sivil toplum (kuruluşu)
10.	Etnik	27.	Sosyoloji
11	Gelenek/geleneksel	28.	Sosyolog
12.	Göç	29.	Sınıf
13.	Grup	30.	Suç
14.	Halk	31.	Topluluk
15.	Kalabalık	32.	Toplum

16.	Kamu/Kamuoyu	33.	Toplumsal
17.	Kimlik	34.	Yoksulluk

5.1. Öğrenme Alanlarına Göre Sosyolojik Kavramların Dağılımı

Sosyal bilgiler ders kitaplarında 2024 Maarif modeli programında altı, 2018 yılında yürürlüğe giren programda ise 7 öğrenme alanı bulunmaktadır. Buna göre incelenen ders kitaplarında öğrenme alanlarının sıralaması değiştirilmeksizin iki program için de birlikte ele alınmıştır. Sadece yedinci öğrenme alanı 2018 sosyal bilgiler öğretim programına ve bu programa göre oluşturulmuş 2023-2204 yılında kullanılan ders kitapları baz alınarak incelenmiştir.

5.1.1. Birinci Öğrenme Alanı: Birey ve Toplum (2023), Birlikte Yaşamak (2024)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre ilk öğrenme alanı “Birey ve Toplum”, 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise “Birlikte Yaşamak” öğrenme alanıdır. 2018’e göre 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, 2024’e göre ise 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelenmiştir. Buna göre birinci öğrenme alanlarında ortaya çıkan sosyolojik kavram listesi Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında birey ve toplum (2018), birlikte yaşamak (2024) öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar	5	6	7	Kavramlar	5	6	7
1. Aile	✓	✓	✓	18. Kitle iletişim aracı			✓
2. Akrabalık	✓	✓		19. Kurum	✓	✓	✓
3. Cinsiyet ayrımcılığı		✓		20. Kültür	✓	✓	✓
4. Değer	✓	✓	✓	21. Kentleşme			
5. Değişim				22. Küreselleşme			
6. Dernek			✓	23. Popüler kültür			
7. Devrim				24. Rol	✓	✓	
8. Emek				25. Sanayileşme			
9. Etkileşim(sosyal)	✓	✓	✓	26. Sivil toplum (kuruluşu)	✓	✓	
10. Etnik				27. Sosyoloji			
11. Gelenek/geleneksel	✓	✓		28. Sosyolog			
12. Göç	✓			29. Sınıf			
13. Grup	✓	✓	✓	30. Suç			✓
14. Halk	✓			31. Topluluk			✓
15. Kalabalık				32. Toplum	✓	✓	✓
16. Kamuoyu			✓	33. Toplumsal	✓	✓	✓
17. Kimlik		✓		34. Yoksulluk	✓	✓	✓

Tablo 6 incelendiğinde 5. Sınıf “Birlikte Yaşamak”; 6. ve 7. sınıf “Birey ve Toplum” öğrenme alanında aile, değer, grup, kurum, kültür, toplum, toplumsal ve yoksulluk kavramlarının en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olduğu görülmektedir. Birlikte yaşamak öğrenme alanında 5. Sınıfta 15 kavram kullanılırken; Birey ve toplum öğrenme alanında 6. Sınıfta 15 kavram, 7. Sınıfta ise 14 kavram kullanılmıştır. Bu öğrenme alanında toplamda 44 adet sosyoloji ile ilişkili kavram kullanılmıştır.

5.1.2. İkinci Öğrenme Alanı: Kültür ve Miras (2023), Evimiz Dünya (2024)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre ikinci öğrenme alanı “Kültür ve Miras”, 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise “Evimiz Dünya” öğrenme alanıdır. Buna göre ikinci öğrenme alanlarında ortaya çıkan sosyoloji ile ilişkili kavramların 5,6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarına göre dağılım listesi Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Sosyal bilgiler ders kitaplarında kültür ve miras/evimiz dünya öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar	5	6	7	Kavramlar	5	6	7
1. Aile	✓	✓	✓	18. Kitle iletişim aracı			
2. Akrabalık				19. Kurum		✓	✓
3. Cinsiyet ayrımcılığı				20. Kültür	✓	✓	✓
4. Değer	✓		✓	21. Kentleşme			✓
5. Değişim	✓			22. Küreselleşme			
6. Dernek			✓	23. Popüler kültür	✓	✓	
7. Devrim			✓	24. Rol	✓	✓	
8. Emek				25. Sanayileşme	✓		✓
9. Etkileşim(sosyal)	✓	✓		26. Sivil toplum (kuruluşu)	✓		
10. Etnik				27. Sosyoloji			
11. Gelenek/geleneksel	✓	✓	✓	28. Sosyolog			
12. Göç	✓	✓	✓	29. Sınıf		✓	✓
13. Grup	✓	✓	✓	30. Suç	✓		
14. Halk		✓	✓	31. Topluluk-cemaat		✓	✓
15. Kalabalık		✓	✓	32. Toplum	✓	✓	✓
16. Kamuoyu				33. Toplumsal	✓	✓	
17. Kimlik				34. Yoksulluk	✓		

Tablo 7 incelendiğinde 5. Sınıf evimiz dünya; 6. ve 7. sınıf kültür miras öğrenme alanında aile gelenek, göç, grup, kültür ve toplum kavramları en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olmuştur. Evimiz dünya öğrenme alanında 5.sınıflarda 16 kavram, Kültür ve miras öğrenme alanında 6. sınıflarda 14 kavram ve 7. sınıflarda 16 kavram kullanılmıştır. Bu öğrenme alanında sosyolojinin üzerine bilgi ürettiği 46 kavram kullanılmıştır.

5.1.3. Üçüncü Öğrenme Alanı: İnsanlar, Yerler ve Çevreler (2023), Ortak Mirasımız (2024)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre üçüncü öğrenme alanı “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise “Ortak Mirasımız” öğrenme alanıdır. Buna göre üçüncü öğrenme alanlarında ortaya çıkan sosyolojik kavram listesi Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Sosyal bilgiler ders kitaplarında insanlar, yerler ve çevreler/ortak mirasımız öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar				Kavramlar			
	5	6	7		5	6	7
1.	Aile	✓	✓	✓	18.	Kitle iletişim aracı	
2.	Akrabalık				19.	Kurum	✓
3.	Cinsiyet ayrımcılığı				20.	Kültür	✓
4.	Değer	✓			21.	Kentleşme	
5.	Değişim				22.	Küreselleşme	
6.	Dernek				23.	Popüler kültür	
7.	Devrim				24.	Rol	✓
8.	Emek				25.	Sanayileşme	✓
9.	Etkileşim(sosyal)				26.	Sivil toplum (kuruluşu)	✓
10.	Etnik				27.	Sosyoloji	
11.	Gelenek/geleneksel	✓			28.	Sosyolog	
12.	Göç	✓	✓	✓	29.	Sınıf	
13.	Grup	✓		✓	30.	Suç	
14.	Halk	✓	✓		31.	Topluluk-cemaat	
15.	Kalabalık		✓	✓	32.	Toplum	✓
16.	Kamuoyu			✓	33.	Toplumsal	✓
17.	Kimlik	✓			34.	Yoksulluk	✓

Tablo 8 incelendiğinde 5. Sınıf “Ortak Mirasımız”; 6. ve 7. sınıf “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında göç, kalabalık ve toplum kavramları en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olmuştur. Bu öğrenme alanında 5.sınıflarda 13 kavram, 6. Sınıflarda 8 kavram ve 7. Sınıflarda 11 kavram kullanılmıştır. Bu öğrenme alanında sosyoloji ile ilişkili 32 kavram kullanılmıştır.

5.1.4. Dördüncü Öğrenme Alanı: Bilim, Teknoloji ve Toplum (2023), Yaşayan Demokrasimiz (2024)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre dördüncü öğrenme alanı “Bilim, Teknoloji ve Toplum”, 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise “Yaşayan Demokrasimiz” öğrenme alanıdır. Buna göre dördüncü öğrenme alanlarında ortaya çıkan sosyolojik kavram listesi Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Sosyal bilgiler ders kitaplarında bilim teknoloji ve toplum (2018) /yaşayan demokrasimiz (2024) öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar				Kavramlar			
	5	6	7		5	6	7
1.	Aile	✓	✓	✓	18.	Kitle iletişim aracı	
2.	Akrabalık				19.	Kurum	✓
3.	Cinsiyet ayrımcılığı	✓			20.	Kültür	✓
4.	Değer	✓		✓	21.	Kentleşme	
5.	Değişim	✓		✓	22.	Küreselleşme	✓
6.	Dernek			✓	23.	Popüler kültür	
7.	Devrim				24.	Rol	
8.	Emek				25.	Sanayileşme	✓
9.	Etkileşim(sosyal)				26.	Sivil toplum (kuruluşu)	✓

10.	Etnik			27.	Sosyoloji		
11	Gelenek/geleneksel	✓		28.	Sosyolog		
12.	Göç	✓		29.	Sınıf		✓
13.	Grup	✓		30.	Suç	✓	✓
14.	Halk	✓	✓	31.	Topluluk-cemaat	✓	
15.	Kalabalık			32.	Toplum	✓	✓
16.	Kamu/kamuoyu	✓		33.	Toplumsal	✓	✓
17.	Kimlik	✓		34.	Yoksulluk	✓	✓

Tablo 9 incelendiğinde 5. sınıf “Yaşayan Demokrasimiz”; 6. ve 7. sınıf “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanında kültür ve toplum kavramları en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olmuştur. Bu tabloda, incelenen öğrenme alanlarında 5. sınıflarda 20 kavram, 6. sınıflarda 8 kavram ve 7. sınıflarda 7 kavrama yer verildiği gösterilmektedir. Bu öğrenme alanında sosyoloji ile ilgili 35 kavram kullanılmıştır.

5.1.5. Beşinci Öğrenme Alanı: Üretim, Dağıtım ve Tüketim (2023), Hayatımızdaki Ekonomi (2024)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre beşinci öğrenme alanı “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise “Hayatımızdaki Ekonomi” öğrenme alanıdır. Buna göre beşinci öğrenme alanlarında ortaya çıkan sosyolojik kavram listesi Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Sosyal bilgiler ders kitaplarında üretim, dağıtım ve tüketim (2018) /hayatımızdaki ekonomi (2024) öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar		5	6	7	Kavramlar		5	6	7.
1.	Aile	✓	✓	✓	18.	Kitle iletişim aracı	✓		
2.	Akrabalık	✓			19.	Kurum	✓		✓
3.	Cinsiyet ayrımcılığı				20.	Kültür	✓	✓	✓
4.	Değer	✓		✓	21.	Kentleşme			✓
5.	Değişim	✓		✓	22.	Küreselleşme	✓		
6.	Dernek			✓	23.	Popüler kültür			
7.	Devrim				24.	Rol			
8.	Emek				25.	Sanayileşme	✓	✓	✓
9.	Etkileşim(sosyal)	✓			26.	Sivil toplum(kuruluşu)	✓		✓
10.	Etnik				27.	Sosyoloji			
11	Gelenek	✓		✓	28.	Sosyolog			
12.	Göç			✓	29.	Sınıf			✓
13.	Grup				30.	Suç			✓
14.	Halk		✓	✓	31.	Topluluk-cemaat			
15.	Kalabalık			✓	32.	Toplum	✓	✓	✓
16.	Kamu/kamuoyu			✓	33.	Toplumsal	✓		✓
17.	Kimlik				34.	Yoksulluk	✓		✓

Tablo 10 incelendiğinde 5. sınıf “Hayatımızdaki Ekonomi”; 6. ve 7. sınıf “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında aile, kültür ve toplum kavramları en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olmuştur. Hayatımızdaki ekonomi öğrenme alanında 5. sınıfta 15; üretim, dağıtım

ve tüketim öğrenme alanında 6. sınıfta 5 ve 7. Sınıfta 20 olmak üzere beşinci öğrenme alanında toplamda 40 kavram sosyoloji ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir.

5.1.6. Altıncı Öğrenme Alanı: Etkin Vatandaşlık (2023), Teknoloji ve Sosyal Bilimler (2024)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre altıncı öğrenme alanı “Etkin Vatandaşlık”, 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” öğrenme alanıdır. Buna göre altıncı öğrenme alanlarında ortaya çıkan sosyolojik kavram listesi Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Sosyal bilgiler ders kitaplarında etkin vatandaşlık (2018) /teknoloji ve sosyal bilimler (2024) öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar	5	6	7	Kavramlar	5	6	7
1. Aile	✓	✓	✓	18. Kitle iletişim aracı		✓	
2. Akrabalık			✓	19. Kurum	✓	✓	✓
3. Cinsiyet ayrımcılığı		✓	✓	20. Kültür	✓	✓	✓
4. Değer	✓	✓	✓	21. Kentleşme			
5. Değişim				22. Küreselleşme			
6. Dernek		✓	✓	23. Rol		✓	
7. Devrim			✓	24. Sanayileşme			
8. Emek				25. Sendika		✓	
9. Etkileşim				26. Sivil toplum kuruluşu	✓	✓	
10. Etnik				27. Sosyoloji			
11. Gelenek		✓		28. Sosyolog			
12. Göç			✓	29. Sınıf			✓
13. Grup		✓		30. Suç			
14. Halk		✓	✓	31. Topluluk			
15. Kalabalık		✓	✓	32. Toplum	✓	✓	✓
16. Kamuoyu		✓	✓	33. Toplumsal	✓	✓	✓
17. Kimlik				34. Yoksulluk	✓		

Tablo 11 incelendiğinde 5. sınıf “Teknoloji ve Sosyal Bilimler”; 6. ve 7. sınıf “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanlarında aile, değer, kurum, kültür, toplum ve toplumsal kavramları en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olmuştur. Teknoloji ve sosyal bilimler öğrenme alanında 5. sınıfta 7; etkin vatandaşlık öğrenme alanında 6. sınıfta 17 ve 7. Sınıfta 15 olmak üzere beşinci öğrenme alanında toplamda 39 kavram sosyoloji ile ilişkili olarak değerlendirilerek tabloda gösterilmiştir.

5.1.7. Yedinci Öğrenme Alanı: Küresel Bağlantılar (2023)

2018 yılında MEB tarafında ilan edilen sosyal bilgiler öğretim programına göre yedinci öğrenme alanı “Küresel Bağlantılar” olarak adlandırılmıştır. 2024 yılında yayınlanan Maarif modeli sosyal bilgiler öğretim programında ise öğrenme alanı sayısı altı ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle bu başlık altında 5,6 ve 7. sınıf seviyeleri için 2018 sosyal bilgiler öğretim

programı baz alınarak dokümanlar analiz edilmiştir. Buna göre ulaşılan sonuçlar Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Sosyal bilgiler ders kitaplarında küresel bağlantılar (2018) öğrenme alanında kullanılan sosyolojik kavramlar

Kavramlar	5	6	7	Kavramlar	5	6	7
1. Aile	✓	✓		18. Kitle iletişim aracı			
2. Akrabalık				19. Kurum	✓	✓	✓
3. Cinsiyet ayrımcılığı				20. Kültür	✓	✓	✓
4. Değer	✓	✓	✓	21. Kentleşme	✓		
5. Değişim				22. Küreselleşme		✓	✓
6. Dernek			✓	23. Rol			
7. Devrim				24. Sanayileşme	✓		
8. Emek				25. Sendika			
9. Etkileşim				26. Sivil toplum kuruluşu		✓	✓
10. Etnik			✓	27. Sosyoloji			
11. Gelenek	✓		✓	28. Sosyolog			
12. Göç			✓	29. Sınıf			
13. Grup	✓		✓	30. Suç			
14. Halk			✓	31. Topluluk-cemaat			✓
15. Kalabalık				32. Toplum	✓	✓	✓
16. Kamuoyu			✓	33. Toplumsal	✓	✓	✓
17. Kimlik		✓	✓	34. Yoksulluk		✓	✓

Tablo 12 incelendiğinde 5. 6. ve 7. sınıf “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarında değer, kurum, kültür, toplum ve toplumsal kavramları en çok kullanılan sosyolojik kavramlar olmuştur. Küresel bağlantılar öğrenme alanında 5. sınıfta 10, 6. sınıfta 10 ve 7. Sınıfta 17 olmak üzere beşinci öğrenme alanında toplamda 37 kavram sosyoloji ile ilişkili olarak değerlendirilerek tabloda gösterilmiştir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırma, sosyal bilgiler ders kitaplarında sosyolojik kavramların nasıl işlendiğini ve bu kavramların öğrencilerin toplumsal gelişimi açısından önemini ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmanın temel amacı, 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan sosyolojik kavramların dağılımını ve öğrenme alanlarına göre ilişkilerini incelemektir. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan 2022-2023 eğitim-öğretim yılına ait sosyal bilgiler ders kitaplarının doküman analizi tekniği ile incelenmesi sonucunda, 32 temel sosyolojik kavramın belirlenmiştir. Araştırma, sosyal bilgiler dersinin toplumsal bilinç ve farkındalık kazandırma rolüne yönelik bu bağlamda önemli bulgular sunmaktadır.

Sosyolojik kavramların eğitimdeki yeri, topluma uyumlu bireyler yetiştirme hedefinin ötesinde, toplumsal bir bilinç oluşturma amacı taşır. Sosyal bilgiler derslerinde, öğrencilerin topluma uyum sağlamaları, sosyal hayatın bir parçası olmaları ve toplumun değerleriyle tanışmaları sağlanırken, sosyolojik bir bakış açısının kazandırılmasıyla bireyin yalnızca kendi çevresine değil, geniş bir toplumsal bağlama da uyum sağlaması hedeflenmektedir. Bu

araştırmada da görüldüğü gibi, sosyal bilgiler dersleri, sosyolojik kavramları öğrenme süreçlerine dahil ederek, öğrencilere geniş bir perspektif sunmaktadır. Toplum bilimi olarak adlandırılan sosyoloji, bireylerin toplum içindeki konumlarını, toplumsal rollerini ve sosyal etkileşim biçimlerini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, sosyolojik kavramların ders kitaplarında ele alınması, yalnızca bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda birey-toplum ilişkisi bağlamında bir bilinç kazandırma sürecidir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, sosyolojik kavramların ders kitaplarında en sık olarak “Kültür ve Miras (2023)/Evimiz Dünya (2024)” öğrenme alanında yer aldığı, buna karşın en az sayıda kavramın “İnsanlar, Yerler ve Çevreler (2023)/Ortak Mirasımız (2024)” öğrenme alanında bulunduğu görülmüştür. Bu dağılım, öğrencilerin öncelikli olarak bireysel ve toplumsal ilişkiler bağlamında sosyolojik bilgiye maruz kaldığını ve birey-toplum ilişkisini anlamalarının eğitimde önemli bir hedef olarak belirlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, “Kültür ve Miras (2023)/Evimiz Dünya (2024)” öğrenme alanının sosyolojik bir temel üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Öğrenciler, bu alanda aile, kültür, toplum, gelenek, grup ve toplumsal değerler gibi kavramlarla tanışarak kendi sosyal rollerini ve bu rollerin toplumla olan ilişkilerini anlamaya başlamaktadır.

Tablo 13. Sosyal bilgiler ders kitapları öğrenme alanlarında yer alan sosyolojik kavramlar frekans tablosu

Öğrenme Alanı	Kavram Frekansları
1. Birey ve Toplum (2023) / Birlikte Yaşamak (2024)	44
2. Kültür ve Miras (2023) / Evimiz Dünya (2024)	46
3. İnsanlar, Yerler ve Çevreler (2023) / Ortak Mirasımız (2024)	32
4. Bilim, Teknoloji ve Toplum (2023) / Yaşayan Demokrasimiz (2024)	35
5. Üretim, Dağıtım ve Tüketim (2023) / Hayatımızdaki Ekonomi (2024)	40
6. Etkin Vatandaşlık (2023) / Teknoloji ve Sosyal Bilimler (2024)	39
7. Küresel Bağlantılar (2023)	37

“Birey ve Toplum (2023) / Birlikte Yaşamak (2024)” öğrenme alanında en sık kullanılan kavramlar olan aile, kurum, kültür, etkileşim(sosyal), grup, toplum ve toplumsal değerler öğrencilerin kendilerini toplumun bir parçası olarak görmelerini sağlayan temel sosyolojik unsurlardır. Aile, sosyalleşme sürecinde bireyin ilk karşılaştığı kurumdur ve bireyin toplumsal rollerini öğrenmesinde temel rol oynar. Ailenin sosyalleşme sürecindeki bu önemi, ders kitaplarında sıklıkla yer verilen aile kavramı üzerinden öğrencilere aktarılmaktadır. Toplum ise bireylerin bir arada yaşadığı, ortak değerler ve normlar çerçevesinde şekillenen bir yapı olarak ele alınmaktadır. Ders kitaplarında toplum kavramının işlenmesi, bireylerin toplumsal yapıdaki yerini anlamalarına ve toplumsal kurallara uyum sağlamalarına olanak tanır. Özellikle Durkheim’ın toplum teorisinde vurgulanan kolektif bilinç kavramı, bireyin toplum içinde bir kimlik ve aidiyet hissi geliştirmesi açısından önemlidir. Bu noktada, birey-toplum

ilişkisinin temellerini atan sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin bu toplumsal kimliği geliştirmesine olanak tanımakta ve destek olmaktadır.

Ayrıca, kültür kavramı, bireylerin sosyal yaşamdaki davranışlarını şekillendiren bir diğer temel kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik açıdan kültür, bir toplumun üyeleri arasında paylaşılan değerler, normlar ve semboller bütünüdür. Sosyal bilgiler ders kitaplarında kültürün, birey-toplum ilişkisi bağlamında işlenmesi, öğrencilerin kendi kültürel kimliklerini tanımalarına ve diğer kültürel yapılarla karşılaştırma yapmalarına imkân verir. Bu durum, öğrencilerde kültürel farkındalık geliştirerek toplumsal çeşitliliğe saygı gösteren bireyler olmalarını destekler.

“Kültür ve Miras (2023) / Evimiz Dünya (2024)” öğrenme alanında sosyolojik kavramların yoğun bir şekilde ele alınması, tarihsel ve kültürel değerlerin toplumsal yapı üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, bu alanda aile, kültür, gelenek, grup ve toplum kavramları ön plana çıkmıştır. Kültürel mirasın korunması, bireylerin toplumlarına aidiyet hissetmelerini sağlayan temel etmenlerden biridir. Sosyal bilgiler ders kitaplarında, kültürel mirasın değeri vurgulanarak öğrencilerin kültürel kimliklerini tanımaları ve buna sahip çıkmaları teşvik edilmektedir. Kültürel miras, sadece geçmişin bir yansıması olarak değil, aynı zamanda geleceğe taşınacak bir değer olarak tanıtılmaktadır. Bu bağlamda, öğrenciler kültürün toplumsal yapılar üzerindeki etkisini kavrayarak, toplumların devamlılığının kültürel değerlerin korunmasıyla sağlanacağını anlamaktadır.

Özellikle sosyolojik açıdan, kültürün korunması ve aktarılması süreci, bir toplumun kendini yeniden üretme biçimidir. Bu nedenle, kültür kavramının ders kitaplarında yer alması, öğrencilerin yalnızca bilgi edinmelerini değil, aynı zamanda kültürel kimliklerini güçlendirmelerini sağlar. Kültür, toplumsal yapının en önemli bileşenlerinden biridir ve bireylerin toplumsal bağlarını güçlendiren bir unsur olarak ele alınır. Sosyal bilgiler ders kitaplarında kültür kavramının ön plana çıkarılması, öğrencilerin farklı kültürlerle tanışmasını ve bu kültürlerle saygı duymasını sağlamak adına önemlidir. Bu noktada, kültürler arası öğrenme ve kültürel farklılığa dair bilginin aktarılması toplumsal barışa ve uyuma katkı sağlar.

Bu araştırmada “İnsanlar, Yerler ve Çevreler (2023) / Ortak Mirasımız (2024)” öğrenme alanında sosyolojik kavramların daha az yer aldığı gözlemlenmiştir. Ancak bu öğrenme alanında kullanılan göç, kalabalık ve toplum kavramlarının öğrencilerin toplumsal çevre ile olan ilişkilerini anlamalarına yardımcı olduğu söylenebilir. Özellikle göç kavramı,

öğrencilerin toplumsal değişim süreçlerini ve bu süreçlerin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini kavramalarına olanak tanır. Göç, sosyolojik açıdan, toplumların demografik yapısını etkileyen ve toplumsal uyumu zorlaştıran önemli bir olgudur. Ders kitaplarında göç kavramının ele alınması, öğrencilerin toplumsal sorunları ve bu sorunların çözüm yollarını düşünmelerine katkı sağlar. Aynı zamanda, göçle birlikte gelen kültürel çeşitliliğin toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini anlamaları, toplumsal çatışmanın ve uyumun önemini kavramaları açısından önemlidir.

Sosyal bilgiler derslerinin temel amaçlarından biri de öğrencilere etkin vatandaşlık bilinci kazandırmaktır. "Bilim, Teknoloji ve Toplum (2023) /Yaşayan Demokrasimiz (2024)" öğrenme alanında yer alan sosyolojik kavramlar, bireylerin toplum içindeki rol ve sorumluluklarını anlamalarını sağlar. Bu öğrenme alanında kullanılan kavramlar arasında kurum, toplumsal değerler, aile, halk, toplum, kültür, sanayileşme ve kitle iletişim araçları yer almaktadır. Özellikle kitle iletişim araçları, bireylerin toplumsal olaylardan haberdar olmasını sağlayarak kamuoyunun oluşumuna katkı sunar. Toplumun bir parçası olmanın getirdiği sorumlulukları öğrencilere anlatmak, onların toplumsal olaylara duyarlı bireyler olarak yetişmelerini destekler. Sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan bu kavramlar, öğrencilerin haklarını savunmayı, toplumsal olaylara karşı duyarlı olmayı ve demokratik değerlere sahip çıkmayı öğrenmelerini sağlar.

2018 öğretim programında "Üretim, Dağıtım ve Tüketim," 2024 öğretim programında ise "Hayatımızdaki Ekonomi" olarak adlandırılan beşinci öğrenme alanı, bireylerin sosyolojik perspektif geliştirmesine katkı sağlayan önemli bir içerik sunmaktadır. Tablo 10'da yer alan verilere göre, özellikle "aile," "kültür" ve "toplum" kavramlarının tüm sınıf düzeylerinde vurgulanması, bu öğrenme alanının toplumsal yapı ve birey ilişkisini anlamlandırmada oynadığı kritik role işaret etmektedir.

2018 programında "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" öğrenme alanında daha spesifik ekonomik terimlere yer verilmişken, 2024 yılında "Hayatımızdaki Ekonomi" başlığıyla öğrenme alanı daha geniş bir toplumsal bağlama oturtulmuştur. Özellikle 5. sınıf düzeyinde sosyolojik kavramların çeşitliliği dikkat çekerken, 6. sınıfta bu çeşitlilik azalmakta, 7. sınıfta ise yeniden artmaktadır. Bu durum, öğrencilere sosyolojik kavramları kademeli olarak tanıtmaya ve ilerleyen düzeylerde derinleştirme hedefini yansıtmaktadır.

Beşinci öğrenme alanında toplamda 40 sosyolojik kavramın yer alması, sosyal bilgiler dersinin disiplinler arası yapısını güçlendirmekte ve bu dersin sosyolojiyle olan yakın bağını gözler önüne sermektedir. Programın bu yönü, öğrencilere sadece ekonomik süreçleri

öğretmekle kalmayıp, toplumsal yapıyı anlamalarına ve bireysel rollerini bu yapı içerisinde değerlendirmelerine de imkân tanımaktadır. Dolayısıyla, 2024 programında sosyolojik perspektifin daha belirgin hale gelmesi, sosyal bilgiler eğitiminin toplumsal dönüşüm ve birey-toplum ilişkilerini anlamadaki katkısını artırmaktadır.

Altıncı öğrenme alanı olarak belirlenen “Etkin Vatandaşlık (2018) / Teknoloji ve Sosyal Bilimler (2024)” başlıkları, sosyal bilgiler öğretim programında yer alan sosyolojik kavramların çeşitliliği ve öğrencilere kazandırılması açısından önemli bir yere sahiptir. Her iki programın bu öğrenme alanındaki yaklaşımı, toplumsal hayatı şekillendiren temel sosyolojik kavramların, bireylerin toplum içindeki rollerini ve sorumluluklarını anlamalarına katkı sağlamak için tasarlandığını göstermektedir.

Tablo 11'e göre aile, değer, kurum, kültür, toplum ve toplumsal kavramları her iki programda da en sık kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Bu kavramlar, bireylerin hem topluma uyum sağlaması hem de toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesi açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin, aile ve değer kavramları, bireyin toplumsal sosyalleşme sürecindeki ilk aşamaları anlamlandırmasına olanak tanırken; kurum ve toplum kavramları, bireyin daha geniş sosyal yapılar içindeki yerini kavramasını destekler. Özellikle kültür ve toplumsal kavramlarının çok sık vurgulanması, bireyin farklı kültürel ve sosyal yapıların çeşitliliğini öğrenerek bir dünya vatandaşı olma bilincini geliştirmesine katkı sunmaktadır.

2018 yılında Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında daha çok sivil toplum kuruluşu, dernek, kamuoyu ve kalabalık gibi toplumsal katılımı ve demokratik değerleri teşvik eden kavramların öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, o dönemdeki programın, bireylerin sosyal sorumluluklarını anlamaları ve katılımcı birer vatandaş olmalarını önceliklendirdiğini göstermektedir. Diğer taraftan, 2024 yılında Teknoloji ve Sosyal Bilimler başlığı altında bireyin teknoloji ile olan etkileşimine dair kavramlar yer almasa da aynı öğrenme alanında kurum, toplum ve kültür gibi kavramların vurgulanmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu değişim, 2024 programının, bireyin toplumdaki rolünü anlamasının yanı sıra toplumsal sistemlerle olan ilişkisine daha fazla odaklandığını düşündürmektedir.

Sosyal bilgiler ders programında yer alan son öğrenme alanı olan “Küresel Bağlantılar (2023)” sosyolojinin küreselleşme ve toplumsal etkileşim boyutunu öğrencilere tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu öğrenme alanında küreselleşme, toplum ve kültürel etkileşim gibi kavramlar ele alınmakta, öğrencilerin dünya ile olan bağlarını anlamalarına katkı sağlanmaktadır. Küreselleşme kavramı, toplumsal yapıların birbirleri ile olan bağlantısını,

kültürel değerlerin küresel boyutta nasıl yayıldığını ve toplumsal etkilerin sınır tanımadığını açıklamaktadır. Küreselleşmenin toplum üzerindeki etkileri, öğrencilere yalnızca kendi toplumları değil, farklı toplumlarla olan ilişkilerini de değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

Günümüzde küreselleşmenin hızla arttığı bir dünyada, bireylerin yalnızca yerel değil küresel bir farkındalığa da sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, küresel bağlantılar öğrenme alanının ders kitaplarında yer alması, öğrencilerin dünya vatandaşlığı bilinci kazanmalarına ve küresel sorunlara duyarlı olmalarına olanak tanımaktadır. Küreselleşme kavramının işlenmesi, öğrencilere kültürel farklılıkların zenginliğini anlamalarına ve küresel bir toplum içinde yer aldıklarının bilincini kazanmalarına katkı sağlamaktadır.

Sosyal bilgiler derslerinde sosyolojik kavramların sistematik bir şekilde ele alınması, öğrencilerin toplumsal hayata dair bilgi ve beceriler kazanmalarına katkı sağlamaktadır. Öğrencilerin sosyolojik kavramları öğrenmeleri, onların toplumsal olayları anlamalarına ve toplumsal olaylara karşı bilinçli bireyler olarak hareket etmelerine olanak tanır. Bu araştırma, sosyolojik kavramların sosyal bilgiler ders programında yer almasının, öğrencilerin etkin vatandaşlık bilinci kazanması ve topluma uyum sağlaması açısından önemini vurgulamaktadır. Sosyal bilgiler derslerinin bu işlevi, öğrencilerin toplumsal hayata katılımlarını güçlendiren, demokratik değerlere sahip çıkan ve küresel sorunlara karşı duyarlı bireyler olarak yetişmelerini sağlayan bir eğitim süreci sunmaktadır.

Sonuç olarak bu öğrenme alanları sosyoloji ile sosyal bilgiler eğitimi arasındaki ilişkinin güçlü bir kanıtıdır. Özellikle toplumsal değerlerin aktarımı, bireyin sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ve kültürel çeşitlilik gibi konuların ele alınması, bu alanların eğitime yaptığı katkıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, 2024 programında teknolojik değişimin sosyoloji ile ilişkilendirilmesine dair daha belirgin bir vurgu yapılması, bireylerin dijital çağda toplumsal rollerini daha iyi anlamalarını sağlayabilir ve bu, gelecekteki eğitim politikaları için önemli bir fırsat sunabilir.

Bu bağlamda, sosyal bilgiler ders kitaplarında sosyolojik kavramların kapsamlı ve etkili bir şekilde ele alınması, öğrencilerin toplumsal olaylara duyarlı, demokratik değerlere sahip ve küresel düşünme yetisine sahip bireyler olmalarına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

Aktan S. ve Saylan N. (2013). Bir öğretim alanı'nın doğuşu: ABD'de sosyal bilgilerin gelişimi (1893-1916). *Journal of Social Studies Education Research*, 2013: 4(2), 55-78.

- Ay, S., Kurtdere, F., N. ve Ergün, M. (2015). Sosyal bilgiler dersinin sosyolojik boyutu. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 235-254.
- Ayhan, H. T., (2021). *Eğitim sosyolojisi ders kitaplarının incelemesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bauman, Z. (2015). *Sosyolojik Düşünmek*. (Abdullah Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bektaş, Ö. (2019). Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler. R. Turan ve T. Yıldırım (Ed.), *Sosyal Bilgilerin Temelleri* (1-32), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Berger, P. L. (2018). *Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif* (2. Baskı). (A. Erkan Koca, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bowen, G.A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, vol. 9, no. 2, pp. 27-40. DOI 10.3316/QRJ090202
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Cantürk, A. (2022). Sosyal Bilgilerde Değerler ve Değerler Eğitimi. *Sosyal Bilgilerde Değerler Eğitimi*, Erkan Yeşiltaş, Selman Ablak (Ed.), Ankara: Nobel Akademi Yayınları.
- Çengelci, T. (2013). Sosyal bilgiler dersinde yararlanılan toplumsal ve kültürel kaynakların belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(43), 219-236.
- Çiydem, E., & Kaymakçı, S. (2021). Türkiye’de sosyal bilgiler dersinin yönelimi üzerine bir değerlendirme. *İnsan ve İnsan*, 8(27), 179-207.
<https://doi.org/10.29224/insanveinsan.818742>
- Demir, A. Y., & Özyurt, M. (2021). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarının 21. Yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1254-1290. <https://doi.org/10.17679/inuefd.867905>
- Demirkaya, H. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Ders Kitabı., *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, R. Sever, Erol Koçoğlu (Ed.), (87-101). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğanay, A. (2002). Sosyal Bilgiler Öğretimi, *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ed.: C. Öztürk ve D. Dilek, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Duran, H. (2013). Sosyal Bilgilerde Sosyolojinin Yeri ve Önemi. *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, R.Turan ve K. Ulusoy (Ed.), Ankara: PEGEM A Yayıncılık.
- Durkheim, E. (1895). *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. Cemal Güzel (Haz.), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Görçam, K. S., & Kılıçoğlu, G. (2024). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarının sosyoloji konuları açısından incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28(1), 235-248. <https://doi.org/10.20296/tsadergisi.1399414>
- Hertzberg, H. Whiteman (1981). *Social Studies Reform 1880-1980, A Project SPAN Report*. Boulder, Colorado: Social Science Education Consortium, Inc.
- İçli, G. (2005). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kabapınar, Y. (2016). *Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kalaycı Atay, N., & Baysal, S. B., (2020). Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi (20052017-2018). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol.22, no.1, 106-129.
- Kan, Ç. (2010). Sosyal bilgiler dersi ve değerler eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 187, 138–145.
- Karakuş, S. (2020). Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kavramlar Konusunda Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin İncelenmesi. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 61-76.
- Kaya, E. & Öner, G. (2017). 100. Yaşındaki sosyal bilgiler dersini sosyalleşme ve toplu öğretim ekseninde yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-25.
- Kaya, E. (2018). *Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi Derslerinin Temeli Toplu Öğretim Sistemi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Keçe, M., & Merey, Z. (2011). İlköğretim sosyal bilgiler kazanımlarının sosyal bilimler disiplinlerine ve disiplinlerarası anlayışa uygunluğunun belirlenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 110- 139.
- Kılıç, A. & Seven, S. (2011). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2008). *Sefaletin Sosyolojisi*. 2. Baskı, Ankara: Anı Yayınları.

- Lybarger, B. M. (1981). Origins of the social studies curriculum. *Doctoral Dissertation, University of Wisconsin, Madison*. UMI. 81-12548.
- Marshall, G. (1989). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Osman Akınhavye vd., Çev.) Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- MEB (2023). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
- MEB (2024). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. New York: Sage Publications.
- Önal, H. & Kaya, N. (2006). Sosyal bilgiler ders kitaplarının (4 ve 5. sınıf) değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2006, Cilt , Sayı 16, 21-37.
- Özkan, H. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 7. sınıf sosyal bilgiler dersi tarih kavramlarına ilişkin kavram yanlışlarının tespiti*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Özkan, U. B. (2020). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Öztürk, C. (2009). Sosyal bilgiler: Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Cemil Öztürk (Ed.), 1-31. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ritzer, G. (2013). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Himmet Hülür). İstanbul: Deki Yayınevi.
- Sönmez, V. (2001). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şanlı, Süleyman (2007). *Sosyolojik Açından Sosyal Bilgiler Ders Kitapları ve Sosyalleştirme Rollerini*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, A. (2006). *Kavramların Öğretimi, İçerik Türlerine Dayalı Öğretim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Taş, H.,& Kiroğlu, K. (2018). 2017 ilkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programı'nın öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Elektronik İlköğretim Dergisi*, 17 (2), 697-716

- Tay, B., & Öcal A. (2008). *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Tokcan, Halil. 2015. *Sosyal Bilgilerde Kavram Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Türk Dil Kurumu (2023). *Güncel Türkçe Sözlüğü*. <http://www.tdk.gov.tr/U> (erişim tarihi: 15.09.2024)
- Wach, E. & Ward, R. (2013). *Learning About Qualitative Document Analysis*. IDS Practice Paper in Brief, ILT Brief. 13 August 2013. www.ids.ac.uk. Brighton: IDS
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 12. Baskı, Ankara: Seçkin yayınları.
- Yıldız, M. C., ve Koçoğlu, E. (2015). Sosyal bilgiler dersinde, sosyoloji eğitimine ilişkin yer alan konulara yönelik öğretmen algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 12-22.